

פרשת תולדות – פיצול הברכות

הראשונה בלבד. כמובן שמרכיב זו יכול להינתן רק פעם אחת. אך זה עצמו מתמיה. מדוע יצחק רואה לנכון לשעבד אח אחד למשנהו? יעקב, בברכו את בניו, לא חילק את היתרונות הגשמיים באופן לא-סימטרי ובלעדי שכזה. אם המחלוקת בין יצחק לרבקה היתה האם לנהוג כפי שנהג אברהם בעשותו את יצחק ליורשו היחיד, או להקדים את דרכו של יעקב שהעמיד שנים-עשר שבטים, הרי שהברכה שברך יצחק, והמתח התחרותי שהתלווה אליה, אינם תואמים את המתכונת של שנים עשר שבטים שבחר יעקב בהמשך.

נקודה נוספת קשורה בנבואה שקיבלה רבקה לפני לידת הילדים. על פי שיטת הברכה הכפולה יש לומר שרבקה לא שיתפה את יצחק בנבואה שקבלה. לפני שבועיים, בשיעור על פרשת וירא, עלתה שאלה דומה – האם אברהם סיפר לשרה על לידתו הצפויה של יצחק לפני שהגיעו המלאכים לבשר זאת. טענתי אז (בניגוד לרמב"ן) שלא מתקבל על הדעת שאברהם לא סיפר לשרה. אולם במקרה של רבקה יש להודות כי יש לשתיקה סבירות גבוהה יותר. בניגוד למקרה הקודם, הנבואה שקיבלה רבקה אינה נוגעת ישירות ליצחק.² יחד עם זאת, יש משהו מטריד בצורך להסתיר נבואה שניתנה לאחד האבות או האימהות מהאחר. מדוע שרבקה לא תספר על כך ליצחק?

ולבסוף, אני רואה כאן בעיה מתודולוגית. היתכן כי הבסיס לכל הסיפור הוא טעות פשוטה, הנובעת מחוסר הכרה של תוכניתו של הקב"ה? אם כן, מה משמעות הסיפור? העברת הברכות היא הסיפור המרכזי של הפרשה; למעשה, הסיפור המרכזי בחייו של יצחק (לאחר העקדה, המסופרת כחלק מתולדות אברהם). יש הגיון בטעותו של יצחק לפי שיטה זו, ובעצם הוא טועה רק בדור אחד. אני חושב כי אין זה מספיק לפרש את ספר בראשית כך שסיפור העלילה האישית יהיה הגיוני; הסיפור חייב להיות סיפורם של האבות, של יצירת העם היהודי, של הקהילה הרוחנית. מהי הסוגיה החשובה לגביה נחלקו יצחק ורבקה?

במאמר שפורסם ב"מגדים" מציעה נאוה גוטמן³ ווריאציה מעניינת לתיאורית הברכה הכפולה. יצחק מאמין כי יש הכרח להפריד את שני האספקטים של העם הנבחר – הרוחני והפוליטי. האומה היהודית תהיה ישות פוליטית עם ייעוד רוחני, אומה שחיה על פני

המפרשים דנו בהרחבה בשאלה מדוע יצחק רצה להעניק לעשו את הברכות. כמה מפרשים העלו את האפשרות שיצחק מעולם לא התכוון לתת את ברכת אברהם לעשו – ובכך למנוע מיעקב את מורשתו הרוחנית של אברהם, ובכללה הבטחת הארץ. לפי שיטה זו, הברכה שנועדה לעשו, ובסופו של דבר יעקב גנב, היתה ברכה שונה ומקבילה לזו שניתנה ליעקב בסוף הפרשה. יצחק היה מודע בהחלט לכך שרמתו הרוחנית של עשו פוסלת אותו מלהיות ממשיך דרכו של אברהם ועל כן תכנן לתת לו ברכה אחרת.

יש מספר גרסאות לתיאורית הברכה הכפולה הזו. בשיעור שניתן לפני שנים רבות בבית המדרש הוירטואלי,¹ הציע הרב מנחם ליבטאג כי יצחק חשב ששני בניו יחד יחלקו בזהות "יהודית". כל אחד מהם יקבל ברכה אישית, כשם שיעקב ברח את כל שנים-עשר בניו, כל אחד בהתאם לטבעו. אין סיבה שלא לברך את שניהם, על אף שה"בחירה", ברכת אברהם של זרע וארץ, ניתנה באופן בלעדי ליעקב. לעומת זאת רבקה ידעה כי שני בניה נועדו להיות שתי אומות נפרדות, לא אחת – "שְׁנֵי גוֹיִם בְּבִטְנָךְ וְשְׁנֵי לְאָמִים מִמֵּעֶיךָ יִפְרְדוּ וְלֹאִם מִלֵּאִם יִאֶמְךָ וְרַב יַעֲבֹד צָעִיר". בידועה שתכניתו של יצחק אינה יכולה לצאת אל הפועל, היא פועלת כדי להסיט את הברכה מעשו. התימוכין העיקריים לטענה זו נובעים מההשוואה בין הברכה שנועדה לעשו לבין הברכה שיצחק מברך בה את יעקב בסוף הפרשה, לפני נסיעתו לחרן. הראשונה מתייחסת אך ורק לשפע גשמי ולעוצמה. אין כל אזכור של ארץ ישראל (ברכת הארץ), או הבטחה של זרע – שני המרכיבים החוזרים בברכות ה' לאברהם. השניה, לעומתה, קרויה במפורש "ברכת אברהם" ותוכנה בהתאם – "וְיָאֵל שְׁדֵי יְבָרַךְ אֶתְךָ וְיַפְרֹךְ וְיַרְבֶּךָ וְהֵייתָ לְקַהַל עַמִּים: וְיִתֶן לְךָ אֶת בְּרִכַּת אַבְרָהָם לְךָ וְלְזַרְעֶךָ אֶתְךָ לְרִשְׁתְּךָ אֶת אֶרֶץ מִגְרִיד אֲשֶׁר נָתַן אֱלֹהִים לְאַבְרָהָם".

מה נותר עדיין בלתי מוסבר בתרשים המשורטט כאן? נקודה מתמיהה אחת היא אמונתו לכאורה של יצחק בכך שהברכה שניתנה ליעקב בטעות ושהיתה מיועדת לעשו אינה ניתנת לחלוקה, ומשום כך לא נותר דבר לתת לעשו לאחר הברכה ניתנה ליעקב. מדוע לא? למה לא יוכלו שניהם לקבל ברכה של שפע ועושר? למעשה, יצחק מתעשת מהר ואכן מברך את עשו. ההבדל בין הברכה שעשו קיבל לבין זו שניתנה ליעקב הוא במרכיב "הוה גביר לאחיקי וישתחוו לך בני אמך" הנמצא בברכה

² ובוודאי שאינה כוללת רכיב ספציפי כמו שינוי שמה של שרה.

³ "הקול קול יעקב והידים ידי עשו", מגדים כ"א, עמודים 17-21

רבקה שואפת לאחדות ושלמות באינדיבידואל אחד. בזה היא ההיפך הגמור של יצחק. מדוע האמין יצחק כי על יעקב להיותר ללא כל שליטה על הצד המעשי של חייו, תלוי באחיו לצורכי מזון, מחיה והנהגה פוליטית? התשובה נעוצה, לדעתי, באישיותו של יצחק עצמו. בשיעור שכתבתי באחת השנים הקודמות⁴ תיארתי את יצחק כאדם רוחני לחלוטין, מופנם, מהורהר, פרוש מן העולם ומנותק. במילים אחרות, בחייו שלו עצמו, הגיע יצחק לשיעור קומתו הרוחנית העצום באמצעות פרישה מהתחום המעשי. הוא היה חולם, הוגה. איננו מוצאים בחייו של יצחק שום מאורע בר-השוואה לדרמה של חיי אברהם ויעקב – למעשה, כמעט שאין כלל מאורעות בחיי יצחק (ככל שהתורה רואה לנכון לספר). יצחק היה "עולה תמימה", מקודש, מובדל. זה אך טבעי, אם כן, שיצחק האמין כי על מנת שיעקב יוכל להגשים את ייעודו הרוחני כ"יושב אהלים" חייבים להגן עליו באמצעות מציאת מישהו אחר שימלא במקומו את אותם תפקידים הדורשים לבוא במגע עם המולת חיי היום-יום. עשו הוא המועמד המושלם לתפקיד זה. יצחק מדמיין כי יעקב יוכל להמשיך בעבודתו הרוחנית ולשפרה, בזמן שעשו יניח את היסודות המעשיים להפיכת המשפחה ה"יהודית" המצומצמת לעם. יתרה מזאת, יצחק מאמין שהעצמה והשלטון צריכים להינתן לעשו, כיוון שהם דרושים למילוי תפקידו, וליעקב אין צורך בהם. זוהי הפרדה אבסולוטית בין כוח בעולם הגשמי לבין התפתחות רוחנית אישית. יצחק יודע מהתבוננות עצמית כי דאגות, עימותים ומאבקים מעשיים היו הורסים אותו. למעשה, הקב"ה גונן עליו מפניהם כל ימיו, והותיר לנו הקוראים ביוגרפיה חסרת-אירועים, המוכלת כולה בפרשה אחת.

רבקה, לעומת זאת, היא טיפוס מעשי, עם קורטוב מאותן תכונות כדוגמת ערמומיות וחשאיות, שזרות לחלוטין לטבעו ה"טהור" של יצחק. היא מבינה שיעקב ישלים את התפתחות האבות לא בכך שידמה יותר ליצחק, אלא בשילוב ה"אהל" של יצחק עם יכולות מעשיות לשנות את העולם.⁵ רבקה יודעת כי פיצול שני האספקטים של החיים היהודיים יוביל לא לשלמות גדולה יותר, אלא לקונפליקט. גם אם היתה מספרת ליצחק מה שה' גילה לה מוקדם יותר, בשל אופיו הוא היה מבין זאת באופן שונה. אולם היא לא רק שמעה את דבר ה', אלא גם חשה בגופה שלה את מאבק הבנים מתרוצצים בקרבה, ולכן אינה יכולה לטפח אשליה לגבי התוצאה של השלטת עשו על יעקב. בשל כך, בהדגימה את הצד המעשי שלה עצמה, היא פועלת

הארץ ותכלית קיומה מתרכזת בשמיים. יצחק חשב כי לא רק אפשרי, אלא הכרחי, לחלק את הברכות בין יעקב ועשו. בן אחד יקדיש עצמו לחיי הרוח, יהיה "איש תם יָשֵׁב אֱהָלִים", והשני יהיה המנהיג הפוליטי שיעצב את גורל האומה בעולם הזה, **על מנת לקדם את עניינו של האחר**. במילים אחרות, "הַקָּל קוֹל יַעֲקֹב וְהַיָּדִים יְדֵי עֵשָׂו" – יש איש של ידיים ואיש של מילים. שני הפנים אינם יכולים להתקיים באותו פרט. שתי המשימות מתנגשות זו עם זו. זוהי ההפרדה בין הכהן והמלך, בין המקדש והחצר. העיסוק בטרדות העולם הזה עלול לנגע ולהרוס את איש הרוח והקדושה. יצחק זיהה את אישיותו של עשו ותכנן להפיק תועלת מנקודות החוזק של אישיות זו בכדי לקדם את עתידו של עם ישראל. יצחק אהב את עשו "כִּי צִיד בְּפִיו" – הוא היה אדם פרקטי, מפרנס, צייד. הענקת ברכת השפע והעוצמה לעשו אינה רק מעשה של אב הדואג לבנו, אלא חלק בלתי נפרד מהחזון של "אֶעֱשֶׂה לְגוֹי גְדוֹל". לכן מעניק לו יצחק לא רק עושר אלא גם שלטון, כיון שהוא מאמין כי פן אחד של החיים היהודיים חייב להשיג על השני. הצד הפרקטי יאחז ברסן השלטון, ו"יִשְׁתַּחֲוּ לָךְ בְּגִי אֶמְךָ". אין זה אומר כי עשו ישעבד את יעקב, אלא פשוט שהוא יהיה השליט, כשם שיוסף חלם שאחיו ישתחוּ לו. לאחר שברכה זו ניתנה ליעקב במקום לעשו, לא נותרה ליצחק ברכה מתאימה לעשו, כיון שעשו וודאי אינו ראוי לקבל את התפקיד השני – ברכת אברהם, המנהיגות הרוחנית של הקדושה.

לפי תיאוריה זו, רבקה לא התנגדה אך ורק לבחירה של יצחק, אלא חלקה על עצם הרעיון העומד מאחוריה. יתכן שהיא הושפעה מדבר ה' שניתן לה לפני הלידה, - היא ידעה שלא זו בלבד ששני בניה יהיו ל"שני גוים", מה שיכול להתפרש כשני שבטים, שני חלקים של יחידה גדולה יותר, אלא גם "וְלֹאֵם מְלֹאֵם יַאֲמֹן" - ביטוי שהיא פירשה כמבטא מאבק בין שני העמים. יתכן גם, כפי שטוענת גוטמן, שרבקה לא הבינה נכון את כוונתו של יצחק, וחשבה כי הוא מתכוון לתת לעשו את הברכה הרוחנית. ההוכחה שמביאה גוטמן לטענה זו היא שבעוד שיצחק אומר לעשו "בְּעֵבוֹר תִּבְרַךְךָ נַפְשִׁי בְּטָרִם אָמוֹת", רבקה מספרת ליעקב כי יצחק אמר "וְאֶבְרַכְּךָ לְפָנַי ה' לְפָנַי מוֹתִי". הביטוי "ברכה לפני ה'" מזכיר כהן שעומד לפני ה'. אך אני חושב שגם אם רבקה היתה מבינה היטב את כוונותיו של יצחק, עדיין היא היתה מתנגדת להן. רבקה התנגדה להפרדה המוחלטת של שני פנים אלו של הקיום היהודי. היא הכירה את אופיו של עשו, וידעה כי הוא שבוי לחלוטין בידי הצד הפרקטי והגשמי של החיים. אך מעבר לכך, היא לא האמינה כי הפרדה כזו בין דת ומדינה היא הדרך להגשים ביתר שלמות את ייעודו של העם היהודי.

⁴ <http://www.etzion.org.il/vbm/archive/1-parsha/04to1dot.rtf>

⁵ אם נקדים מעט את המאחר, יעקב הוא הראשון לבנות בית של ממש במקום לגור באהל. הוא בונה!

1. אם נקבל את התיאוריה המוצגת בשיעור - האם ההונאה שמבצעים רבקה ויעקב מוצדקת מבחינה מוסרית? האם יש כאן מקבילה לאירועים הטראגיים המתרחשים בין יעקב לילדיו?
2. מהי משמעות ה"בכורה" שקנה יעקב מעשו? מהו הקשר בין הבכורה לברכה? זכרו שעשו, לפחות, סבור כי מדובר בשני דברים הקשורים זה לזה - "וַיִּעְקְבֵנִי זֶה פְּעָמִים".
3. כיצד ניתן להשוות בין ההפרדה שעושה יצחק בין שני הפנים של החיים היהודיים לבין ההפרדה שהתורה עושה בין הלויים לשאר עם ישראל, במיוחד לאור טענתו של הרמב"ן (בראשית מ"ט, י') שיש איסור מיוחד לכהנים ליטול חלק בשלטון?

לתיקון המצב; פעולתה נועדה להבטיח שיעקב ישא בעצמו, ויעביר הלאה לילדיו הרבים, את החזון המאוחד של "מטל השמים ומשמני הארץ" יחד עם "ברכת אברהם" וירושת ארץ ישראל.

העובדה שתכניתה תצא אל הפועל באמצעות הפעלת יעקב עצמו ושימוש בהולכת שולל, על הדילמות המוסריות הכרוכות בכך, מעידה על טבעו של המתרחש. יצחק נמנע ממעורבות בכל מה שמוסריותו אינה ברורה כל צרכה, ומתרחק מכל מה שעלול לפגוע במעמדו כ"עולה תמימה". הוא אינו מורשה לבוא במגע עם העולם הגשמי ולצאת לחוץ-לארץ, מחשש שזה יגרע מטהרת הווייתו המכוונת כלפי הרוח. עצם השימוש בתכסיס לקבלת הברכה מנוגד לתכניתו של יצחק, ללא קשר לתוצאה של השינוי שנמנען של הברכה. מתוך כך מובנת תגובתו הקשה של יצחק:

"וַיִּחַרַד יִצְחָק תְּרֵדָה גְדֹלָה עַד מְאֹד וַיֹּאמֶר מִי אֶפֹּא הוּא הַצֵּד צִיד וַיָּבֵא לִי וְאֶכֶל מִלֵּל בְּטָרִם תָּבוֹא וְאֶבְרַכְהוּ גַם בְּרוּךְ יְהוָה:"

חרדה זו של יצחק הטרידה את המפרשים מאז ימי חז"ל. המדרש, שחש את הפחד המשתמע מהמילים "חרדה גדולה", אומר כי זוהי הרגשת הגיהנום; "ראה גיהנם פתוחה מתחתיו". יעקב הביא את העולם, על ההונאה, דו-המשמעות וחוסר הבהירות שלו⁶ אל תוך חייו של יצחק; ניתן לומר כי הוא "האכיל" אותו בהם, ויצחק אכל "מכל". זוהי סתירה, חילול, של יסוד קיומו של יצחק, השחתה של הטוהר המיוחד שלו. "חרדה גדולה" – שואל המדרש, גדולה ממה? - "מחרדה שחרד על גבי המזבח". העקדה מיצבה את יצחק כעולה תמימה; ההונאה מערערת את היסוד הזה, ויוצרת פחד וחרדה בסיסיים.

עם זאת, יצחק מתאושש. "גַם בְּרוּךְ יְהוָה". בשניה אחת, יצחק מבין כי השלב הבא אינו, כפי שחשב, העמקה נוספת של הניתוק הרוחני מהעולם, אלא הרחבה של הממד הרוחני כך שיכלול ויקדש את הצד המעשי של החיים. הברכה שהוא זה עתה נתן ליעקב מסוגלת להתקיים יחד עם ברכתו הרוחנית של יעקב. גם ברוך יהיה – אין זה בלתי אפשרי, אין זו סתירה. יעקב יעזוב את בית יצחק בכדי לנדוד, בכדי להתעמת עם עשו, עם לבן, עם הבעיות של ילדיו, עם גלות וטומאה, ועל מתוך כך הוא ישלים את בנייתו של "בית ישראל". כשם שהמלאך המברך אותו וקורא את שמו ישראל אומר, "כי שרית עם אֱ-לֹהִים וְעַם אֲנָשִׁים וְתוֹכַל".

שאלות לעיון נוסף:

כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון ולרב עזרא ביק, תשע"ב
עורכת: עתירה ביק

בית המדרש הוירטואלי (V.B.M) ע"ש ישראל קושיצקי שליח
ישיבת הר עציון
The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash
האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>

משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
דוא"ל: office@etzion.org.il

⁶ ראו רש"י על "אנכי עשו בכורך".